

UNIVERSITAT DE BARCELONA.
DEPARTAMENT DE DIDÀCTICA DE LA LLENGUA I LA LITERATURA.
PROGRAMA DE DOCTORAT
“ENSENYAMENT DE LENGÜES I LITERATURA”
BIENNI 1995-1997

TESI DE DOCTORAT

**LA COMUNICACIÓ NO VERBAL EN LA NARRATIVA DE
GIUSEPPE TOMASI DI LAMPEDUSA: *EL GUEPARD.***

PRESENTADA PER
JAUME GAYA CATASUS

PER OPTAR AL TÍTOL DE DOCTOR EN FILOSOFIA I CIÈNCIES DE
L'EDUCACIÓ (SECCIÓ CIÈNCIES DE L'EDUCACIÓ).

DIRECTOR DE LA TESI: **Dr. MIQUEL LLOBERA CÀNAVES**

BARCELONA 2005.

I. PRESENTACIÓ I JUSTIFICACIÓ.

(...) el seu pes de gegant feia tremolar el trespol i els ulls clars transparentaven per un moment l'orgull d'aquella passatgera confirmació de la seva sobirania damunt els homes i els edificis. (El Guepard, I/1: 30)

I.1. Introducció.

L'objecte principal d'aquest treball de tesi es basa en la classificació morfològico-descriptiva i funcional dels SNVs més propers al cos humà -la kinèsica i la proxèmica- en l'obra literària *El Guepard*. Amb aquesta finalitat, hem desenrotllat un *Model Semiòtic de Transcripció de la CNV en Literatura*. Per demostrar la seva viabilitat, i donada l'amplitud del tema, hem decidit acotar el nostre camp d'investigació cenyint-nos en la classificació categorial i funcional de l'EF en *El Guepard*.

Hem elegit, com a forma més clara i ordenada de presentació, dividir aquesta tesi en diferents capítols, d'acord amb la seva temàtica, presentades cadascuna d'aquestes amb numeració romana. A la vegada, alguns d'aquests capítols estan estructurats en diferents apartats. A continuació, amb la finalitat de situar-nos en l'estructura d'aquest treball de tesi, oferim una síntesi breu del contingut de cada capítol.

Les primeres pàgines d'aquesta tesi, no contemplades en aquestes parts assenyalades, contenen unes paraules d'agraïment, el llistat d'abreviacions utilitzades, l'índex de quadres i l'índex del contingut. El llistat d'abreviacions utilitzades en aquest treball de tesi, ordenat alfabèticament, correspon al registre dels personatges que intervenen -directament o indirecta- en la novel·la, a les categories morfològico-descriptives dels sNVs, a les categories funcionals de la CNV, i a les descripcions

contextuals, recursos de comunicació i classificació categorial de l'EF. L'índex de quadres facilita l'accés a cadascun dels mateixos.

En el capítol I fem referència a la presentació i justificació del tema, així com a la rellevància del mateix. Expliquem com tot allò que pertany al domini de la CNV en la vida real s'expressa amb paraules i signes de puntuació en el text literari, i que per a poder interpretar no és suficient “llegir” paraules, sinó també “llegir” sNVs.

El capítol II correspon a l'estat de la qüestió. Conté tres apartats, amb els seus subapartats corresponents.

L'apartat II.1. es centra en un estudi de la comunicació humana i literatura. Hi exposem el concepte de comunicació, les diferents teories explicatives de la comunicació, la caracterització de la mateixa, és a dir, pluricanalitat, integració, inevitabilitat i interacció, tractem el fenomen cultural en relació a la comunicació, la comunicació no verbal i la literatura. Establim una relació entre literatura i antropologia, on tractem aspectes relacionats amb la terminologia, la importància del text literari com a font d'informació, i la importància del context en la recerca antropològica. Seguidament exposem el Model de la Tipologia de Signes, i mencionem l'Enfocament Semiòtic o Anàlisi de Signes, i l'Enfocament Cultural o Anàlisi de Culturemes.

Dediquem l'apartat II.2. a l'estudi específic de la CNV, a la seva nomenclatura i al seu caràcter interdisciplinar. En ell exposem les diferents disciplines que estudien la CNV (etologia, antropologia, kinèsica, proxèmica, cronèmica i semiòtica). Acabem el capítol amb una classificació de les categories funcionals de la CNV.

En l'apartat II.3, relacionem la CNV i la literatura. Expliquem com la CNV forma part del disseny artístic d'un text literari, i ens centrem en la seva representació en el gènere narratiu. Així mateix, en l'apartat de producció i recepció del text literari, exposem el procés creador, és a dir, l'acte d'escriptura, i el procés de decodificació, és a dir, l'acte de lectura. Finalitzem el capítol amb les funcions de la CNV en literatura.

En el capítol III, exposem els plantejaments inicials de la investigació, descrivint la situació de la qual es parteix, i presentant els objectius de treball. En aquests objectius hem distingit entre els generals dels específics. El capítol finalitza amb les preguntes d'investigació que ens hem anat plantejant a mesura que hem anat

desenrotllant el nostre *Model Semiòtic de Transcripció en Literatura*, i al mateix temps han anat limitant el camp del nostre estudi.

En el capítol IV, exposem la nostra metodologia de treball i primer nivell d'anàlisi. L'hem dividit en tres apartats.

Dediquem el primer apartat pròpiament a la nostra metodologia de treball. En ell desenvolupem un *Model Semiòtic de Transcripció en Literatura*. En primer lloc, justifiquem la nostra proposta de *Model Semiòtic de Transcripció en Literatura* basant-nos en l'assumpció que la CNV s'ha de reconèixer com un sistema significatiu en el potencial comunicatiu d'un text literari, especialment narratiu, i que la destresa en usar aquest sistema constitueix un aspecte essencial de l'art d'un escriptor. En segon lloc, desenrotllem el *Model Semiòtic de Transcripció en Literatura*, partint d'una introducció, i exposem els elements de la transcripció, és a dir, a) les descripcions contextuals, el registre textual i el registre dels personatges, b) el model morfològic o descriptiu, i c) el model funcional. Seguidament, desenvolupem una *Matriu per a la Classificació de l'EF en Literatura*. En primer lloc exposem els elements de la matriu, és a dir, a) l'encapçalament inicial, el registre dels personatges, els aspectes numèrics, el context, i el registre textual, b) els recursos de comunicació, c) el model funcional, i d) la classificació funcional, per l'EF en estat simple, i l'estat emocional, per l'EF resultant del desglossament del CE.

Dediquem el segon apartat a tractar els recursos per expressar la CNV en *El Guepard*. En ell exposem els recursos i limitacions en mans de Lampedusa per expressar la CNV en la novel·la. Distingim tres recursos bàsics -Expl, sNVs i Impl- amb els quals l'autor pot explicar, descriure o deixar sobreentesa la CNV en la novel·la. Tractem també la dificultat per expressar la simultaneïtat entre parla i CNV en narrativa.

Dediquem el tercer i darrer apartat d'aquest capítol a l'estudi de l'EF. En primer lloc exposem les funcions comunicatives de l'EF. En ell destaquem la importància dels trets físics del rostre, la relació de l'EF amb els estats emocionals, i la seva relació amb la parla. Assenyalem també el concepte d'universalitat i innatesa de l'EF, i la importància del context en la seva decodificació. Tenint en compte que l'EF no sempre fa referència a emocions simples o 'pures', parlem seguidament del concepte de CE. Per entendre el seu funcionament en literatura, hem estimat convenient fer un estudi detallat del CE en *El Guepard*.

En el capítol V establim un segon nivell d'anàlisi. En ell exposem l'anàlisi dels valors numèrics de l'EF en *El Guepard*. La seva finalitat és mostrar de forma

gràfica els valors numèrics i percentatges d'aquells aspectes que treballem de cada EF per separat, i de totes les 28 EFs en conjunt. Mostrem gràficament com l'EF d'Ira és la més representada en *El Guepard*. Mostrem en suport informàtic CD, a l'Annex B, l'anàlisi dels valors numèrics de totes les 28 EFs, inclosa l'EF d'ira.

En el capítol VI establim un tercer nivell d'anàlisi. Hem realitzat la classificació categorial i interpretació de tots els casos comptabilitzats de cadascuna de les 28 EFs enregistrades en *El Guepard*. Finalitzem cadascuna de les 28 EFs amb unes conclusions que recullen els resultats que es donen a partir de l'anàlisi de tots els casos comptabilitzats de cada EF. Donada la gran extensió d'aquest tercer nivell d'anàlisi, mostrem en suport paper la classificació categorial i interpretació de l'EF d'Ira, la més representada en *El Guepard*. Com annex a aquest document, adjuntem el conjunt de totes les 28 EFs, inclosa l'EF d'ira, ordenades de forma alfabètica, en suport informàtic CD, a l'Annex C.

Hem dedicat el capítol VII a discutir els resultats obtinguts i les repercussions més generals que es poden derivar d'ells. Assenyalem dubtes que ens han sorgit al llarg del nostre treball d'investigació, i la resolució dels mateixos dubtes.

Dediquem el capítol VIII a les conclusions. En ell fem referència als objectius del nostre treball d'investigació -tant generals com específics, i responem a les preguntes d'investigació, presentat en el capítol III. Els nostres tres objectius, les respostes que hem donat a les preguntes d'investigació i els temes de reflexió proposats ens porten a determinar la importància que efectivament conté la CNV en un text literari.

Hem ordenat la Bibliografia de forma alfabètica, atenent el cognom de l'autor de l'obra que es destaca. Quan coneixem l'any de la primera edició, l'anotem en primer lloc i conjuntament amb l'any de l'edició que hem consultat. En alguns casos, quan es tracta d'una obra traduïda, citem la seva referència bibliogràfica en la llengua original, i a continuació, dins de claudàtors, citem l'obra consultada amb les referències bibliogràfiques indicant la llengua de traducció, catalana o castellana.

A continuació, en un segon volum, mostrem dos apèndixs. Dediquem l'Apèndix I a presentar la font principal de dades del nostre corpus: la transcripció semiòtica dels vuit capítols de *El Guepard*, elaborada a partir del nostre *Model Semiòtic de Transcripció en Literatura*, explicat en el capítol IV de Metodologia i Primer Nivell d'Anàlisi d'aquest treball d'investigació. Degut a la seva extensió,

mostrem en suport paper la transcripció semiòtica del capítol I, i en suport informàtic CD, a l'Annex A, la transcripció semiòtica de tots els capítols de *El Guepard*.

Dediquem l'Apèndix II a presentar la classificació de les 28 EFs que hem enregistrat en *El Guepard*, d'acord amb la *Matriu per a la Classificació de l'EF en Literatura*, en estat simple i en el CE, que hem explicat en el capítol IV de Metodologia i Primer Nivell d'Anàlisi d'aquest treball d'investigació.

En un tercer volum, presentem tres estudis annexos al nostre treball d'investigació, que tenen a veure amb l'autor, la seva obra i la traducció de la novel·la.

En l'Estudi Annex I, fem un estudi biogràfic i bibliogràfic de Lampedusa, on informem sobre l'autor i l'obra. Hem subdividit aquest primer estudi en tres apartats. El primer apartat fa referència a la biografia de l'autor, on senyalem el seu aristocraticisme i aspectes concernents al patrimoni familiar, d'importància per entendre la seva obra literària. El segon apartat fa referència a la seva trajectòria literària (formació inicial, influències i idees literàries, i activitats acadèmiques relacionades amb la literatura). El tercer apartat fa referència a la seva obra literària en general (assaigs, contes, epistolari, i la novel·la *El Guepard*. Els vuit subapartats estan dedicats a l'estructura i argument de la novel·la, la traducció catalana que utilitzem, la gènesi de la novel·la, la divulgació i la dimensió històrica, els personatges i els llocs de la novel·la.

En l'Estudi Annex II, fem un estudi narratològic de *El Guepard*, en el qual tractem aspectes relacionats amb la llengua i estil de l'escriptor (qüestions lèxiques, qüestions narratives, recursos expressius, i bestiari de *El Guepard*). En ell exposem el GNE com un tret de l'estil de Lampedusa.

L'Estudi Annex III, tracta de les diferències de traducció de *El Guepard*. És important dir que en el nostre treball d'investigació, hem utilitzat una traducció catalana i no el text original en italià de *El Guepard*. Per elaborar aquest estudi, comparem el text original en italià -conforme al manuscrit del 1957-, amb la traducció al català de Llorenç Villalonga i la traducció al castellà de Fernando Gutiérrez. Posem de relleu que l'acte de traduir proporciona una gran quantitat d'aspectes interessants de ser estudiats, tal com el tractament de la CNV, entre altres.

I.2. Rellevància del tema.

El cos humà emet missatges contínuament i la comunicació ocorre conscientment o inconscient, amb paraules o sense elles. Els estudis tradicionals sobre l'anàlisi del discurs, més interessats en el llenguatge, és a dir, en la conducta verbal de l'ésser humà i la seva estructura morfològica-lèxica-semàntica, han deixat de banda tot un conjunt d'activitats no lingüístiques, directament relacionades amb el llenguatge, que el contextualitzen i assenyalen el valor real d'un acte comunicatiu. Concebent la llengua com una activitat i no com el producte d'una activitat, alguns investigadors nord-americans, entre ells Bateson, Watzlawick, Mead, Birdwhistell i Hall, proposen un concepte de comunicació basat en el terme "sistema". Tal sistema es caracteritza per contenir processos d'interacció molt complexos dels sistemes que participen en ell: llenguatge, parallenguatge, quasiparallenguatge, kinèsica, proxèmica, cronèmica, i altres sistemes objectuals.

Els SNVs no funcionen únicament com un complement secundari de la parla ja que convé tenir present que aquesta és una activitat, per naturalesa, tan audible com visual (Poyatos, 1994a). Entenent la comunicació com un conjunt de sistemes en interacció, i considerant els SNVs com sistemes que interactuen amb altres sistemes, entre els quals hi ha el llenguatge, d'aquesta manera podem incloure la CNV dins la fenomenologia cultural.

Més enllà de tal definició, cal ubicar la comunicació en el fenomen artístic, concretament en el literari, i analitzar-ne la seva especificitat. Partint del pressupòsit que "*una novel·la són paraules*" (Rodoreda, 1974/1981: 14), a simple vista pot resultar estrany intentar de buscar una connexió entre CNV i literatura. Lògicament, en el text literari tot allò que pertany al domini de la CNV en la vida real s'expressa amb paraules escrites i signes de puntuació. És a dir, en el procés d'escriptura s'experimenta una reducció dels codis originals solament al visual del text. Tot això ens serveix de gran ajuda per a decodificar el text, i així donar vida a tot allò que es transmet a través d'ell. D'aquesta manera, encara que no tan àmplia ni tan variada com en la vida real, la CNV apareix en literatura. Per a poder interpretar no és suficient "llegir" paraules sinó també "llegir" sNVs -gestos, maneres, postures, distàncies, etc.-. En tot acte de lectura es destaca la lectura de gestos, experimentem el poder captivador d'algunes mirades, interpretem olors, moviments gairebé inadvertits..., de la mateixa manera com ens succeeix en la vida diària.

Qualsevol comportament NV pot ser significatiu en el sentit que se li pot atribuir un cert grau de significat. Si la CNV és significativa en la vida real i juga un

rol important en totes les formes d'interacció humana, la seva descripció en literatura ho serà inevitablement sempre, i encara tindrà més importància com a font d'informació: l'autor -sigui de l'època que sigui- selecciona els sNVs que poden observar-se en la realitat, els integra -explícitament i implícita (Expl i Impl a partir d'aquí)- en el disseny del text artístic. Pel simple fet d'aparèixer en el context d'una obra d'art, el lector automàticament considera la informació dels sNVs atribuint-los un significat més gran o més destacat del que pot atribuir-los en la vida real.

En els darrers 20 anys, des d'un punt de vista antropològic i semiòtic, s'ha accelerat l'interès per estudiar els aspectes NVs en literatura. Citem, entre d'altres, Raim, 1986; Oancia, 1990; Poyatos, 1994; 1997; Korte, 1993/1997; Lateiner, 1995. De tots els gèneres, la narrativa, especialment la novel·la, ofereix un camp molt apropiat per a la investigació interdisciplinària dels sNVs literaris.

Tots els sNVs, i les reaccions comportamentals expressades en un text, com en la vida real, transmeten informació directa i accessible sobre els rols socials, el folklore, les creences, etc., d'un conjunt de personatges emmarcats en un context situacional i temporal concrets, i contribueixen a donar-los vida i autenticitat. Difereixen segons les distintes variants de l'individu-personatge: rang, edat, sexe, cultura... La seva presència o absència depèn bàsicament del període, subgènere i sobretot de l'estil de l'escriptor.

En *El Guepard*, Lampedusa utilitza una gran quantitat de sNVs per presentar i caracteritzar físicament i psicològicament els seus personatges. Així mateix, en un sentit metafòric, l'entorn objectual, tant natural com construït, s'humanitza i participa dels propis sentiments i emocions dels personatges. Com en la vida real, tots aquests sNVs usats per Lampedusa no es produeixen en un buit semiòtic, sinó que s'integren en una *configuració semiòtica*, conjuntament amb altres sNVs, a partir dels quals interpretem moltes vegades l'EF. Així mateix, per la caracterització dels personatges, és tan important allò que Lampedusa indica que aquests emeten com allò que indica que no emeten, és a dir, un GNE, contra allò que seria esperat o obligat que passés. En definitiva, l'estudi de la CNV en *El Guepard* ens permet estudiar l'ús que Lampedusa fa dels sNVs que té al seu abast, segons el seu estil literari. D'aquesta manera, podem perfeccionar la competència lectora, a fi que siguem més conscients d'aquestes possibilitats i estratègies. Per acabar, el fet d'afegir un nou enfocament a l'anàlisi de *El Guepard* -una anàlisi dels sNVs-, també pot contribuir a disminuir les diferències en la relació comunicativa entre Lampedusa i el lector.